

ESKİ TÜRK TIBBINDA (XIV. - XVI. YÜZYILLAR) ÖLÇÜLER VE ÖLÇME USULLERİ

*Gürkan GÜMÜŞATAM**

ÖZET

Türk bilim tarihi ve onunla birlikte gelişme göstermiş Türk bilim dilinin seyri XIV.-XVI. yüzyıl tıp kitaplarındaki veriler bakımından zengin bulgular içerir. İlmî eserlerin Türkçe yazılmasına önem gösterilen bu dönemde hekimler Türkçeden yana tavır koyarak devrin yöneticilerinin isteklerine uymuşlardır. Bu sayede Türkçe bilim dili olarak gelişme göstermiştir. Eserlerini Türkçe yazmaktan yana olanlar arasında belirtilen yüzyıllar arasında yaşamış hekimler de vardır. Sonraki yüzyıllarda yazılmış eserlere nazaran oldukça yalın bir dille kaleme alınmış devrin eserlerinde değişik türden söz varlığıyla karşılaşmakta, bunların kullanım yollarını gözlenebilmektedir. Bu söz varlığı arasında ölçüler ve ölçeklerle ilgili terimler de bulunur.

Ölçü birimlerine verilen adlar, ölçekler ve bunların kullanımı açısından ilaç yapımlarıyla ilgili bölümler bu türden kelimelere ulaşmakta birer kaynaktır. Çoğunluğu Arapça ve Farsçadan alınan ilgili terimlerin tespit ve kullanımları incelemenin konusunu oluşturmaktadır. Veriler seçilen altı ayrı tıp kitabından saptanmıştır. Neticede Arapça ve Farsçadan alınma ölçü birimleri yanında Türkçenin anlatım yollarından yararlanılarak ölçülendirmelere de gidildiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tıp terimleri, ölçü birimleri, söz varlığı, tarihî bilim dili...

OLDTURKISHMEDICINE(XIV. - XVI. CENTURIES)PROCEDURES FORMEASURINGAND DIMENSIONS

ABSTRACT

Turkish history of science, and with it the language of science has advanced the course of Turkish XIV.-XV. century medical book terms of the data contains rich data. The importance of scientific works written in this century Turkish physicians in the works of the era by putting administrators in favor of Turkish, complied with requests. In this way, Turkish has the language of science has grown. Since the Turkish works of writing from among those who lived centuries physicians have indicated. Centuries, written in plain language rather than the works next post in the works of the era that the presence of different types of face, observe the ways of their usage. The

*Dr., GİRNE AMERİKAN Ü., EĞT.FAK.Eİ-MEK: gurkanumusatam@gau.edu.tr

presence of the relevant terms of these dimensions and scales are also available. The names given to units of measure, scales, and their use of such words in the relevant departments in terms of reaching a source of pharmaceutical productions. The majority of detection and use of these terms from Arabic and Persian formed the subject of this review. The dataset was selected from six medical books. As a result, Turkish, Arabic and Persian as well as inclusion of measurement units by using the drawings in the ways of expression is the result that had been reached.

Key Words: Medical terms, units of measure, vocabular, language of science history...

GİRİŞ

Türklerin kullandıkları ölçme sistemleri ve ölçü birimleri uluslararası metrik sisteme geçinceye kadar farklılık gösterir. Bu farklılık İslamiyet öncesi ve sonrasında yazılan eserlerde kullanılan ölçü sistemleri ve terimlerdeki değişimlerle de tespit edilebilmektedir (Seyhan 2007, 117).

Konusunu XIV.-XVI. yy.lar arasında yazılmış tıp eserlerindeki ölçü terimlerinden alan bu incelemenin amacı taranan eserlerdeki ortak söz varlığını belirlemek, bu sahadaki kelime ve terimlerle beraber ölçme usullerini saptamaktır. Böylece ele alınan eserlerin tanıklığında, ağırlık kategorileri, mesafe ve uzunluk birimleri ele alınıp ölçme yolları incelenecektir.

Tarihî dil çalışmalarında söz varlığının vb. ortaya konabilmesi için değişik alanlarda yazılmış kitapların, dolayısıyla tıp eserlerinin mümkün olduğu kadar incelenmesi ve dil özelliklerinin ortaya konması önem taşımaktadır (Şahin 2004, 73). Türkçenin söz varlığı içinde ihmal edilen, yeterince incelenmeyen ölçü adları, tıp eserlerinden derlenebilecek zengin bir malzeme çeşitliliği sunar. İslamiyet öncesi dönem ve İslami döneme ait ölçü birimleri birkaç çalışmada değerlendirilmekle beraber tıp eserlerindeki ölçü birimleri ve bunların kullanılma usulleri yeterince araştırılmamıştır. Antik Yunan tıbbından etkilenen ve çok büyük gelişmeler gösteren Arap tıbbını izleyen Türk hekimleri, eserlerinde Arapça sabit ölçü birimlerini kullanır. Ancak, Türkçenin dil olanakları ihmal edilmez. Bu açıdan terimlerin incelenmesinde siyasi ve kültürel temaslar sonucu dile giren malzemeyle beraber Türkçenin kavramlaştırma yolları da araştırılmıştır. İslam çevresine girişin ardından ölçü sistemi sadece tıp eserlerinde değil, her alanda Arap geleneğini esas alır, gelenekten gelen yeni unsurlarla yeniden bir düzenlemeye gidilir (Özyetkin 2005, 139).

İslamiyet öncesine ait Türk ölçü birimlerini değerlendiren ilk yayın N. Yamada'nın Uygur Türkçesine ait metinlerden derlediği terimleri incelediği 1971 yılına ait makalesidir¹. 1973'te Gabain, yaptığı bir incelemenin ardından Koço Uygurlarına ait ölçü birimlerinin listesini verir. Gabain'in tematik olarak hazırladığı listede sıvılar, ağırlık, uzunluk ve adetler için ayrı ayrı tasnifler vardır². Uygurların kullandığı ölçü birimleri üzerinde yapılan tematik incelemelerden biri de S. Rachmann'ındır. S. Rachmann, eski Uygur belgelerinde pamuklu kumaş 'böz' için kullanılan uzunluk ölçü birimlerini listeleyerek kumaşlara ait birtakım ölçü birimlerini de ele alır³. "Eski

¹ Yamada, N. (1971), "Four notes on several names for weights and measures in Uighur documents", In: L. Liget (ed.), *Studia Turcica*, Budapest, 491-498.

² Gabain, Annemarie von, (1973), *Das Leben im uigurischen Königreich von Qoço (850-1250)*, Wiesbaden.

³ Raschmann, Simone-Christiane, (1995), *Baumwolle im türkischen Zentralasien, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica*, Band 44, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Türkçede Ölçü” başlıklı yazısında ölçü birimlerini değerlendiren bir diğer araştırmacı Melek Özyetgin’dir. Özyetgin, Türk ölçü birimleri üstüne hazırlanan çalışmaları tanıtarak başladığı yazısına, Eski Türkçe metinlerden derlediği terimler ve incelemeyle devam eder. Özyetgin ölçme usullerini değerlendirirken Türkçenin anlatım olanakları ve gelenekten gelen yöntemleri tanıtır; kimi terimlerin oluşumunda rol alan deyim aktarmalarından bahseder⁴.

İslam dünyasında kullanılan ortak ölçü birimleri için bir el kitabı niteliğindeki ilk yayın Walter Hinz’e aittir⁵. Hinz’in incelemesini A. Davidoviç’in 1970 yılındaki çalışması takip eder⁶. A. Davidoviç bu çalışmada ilk Türk İslam devletlerinde kullanılan ortak ölçü sistemlerini tanıtmıştır. Osmanlı metrik sistemini tanıtan bir diğer önemli yayınsa Halil İnalçık’a aittir⁷. İslami döneme ait ölçüleri inceleyen son çalışma Tanju Oral Seyhan tarafından yapılır. Seyhan, Timurî devrine ait bir Zafername’nin iki Çağatayca tercümesinde geçen uzunluk ölçülerini ele alır⁸.

İslamî dönem Türk tıp yazmalarında geçen ölçü birimleri konusunda sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlar arasında G. Gümüşatam ve Ş. Doğan’a ait incelemeler ilk karşımıza çıkanlardır. *Tertib-i Mu’alece* adlı tıp yazmasında geçen birtakım ölçü birimlerini değerlendiren Gümüşatam⁹ ve Eski Oğuz Türkçesinde tıp dilinin oluşumunu inceleyen Doğan¹⁰ ilk kez tıp kitaplarında kullanılan ölçü birimlerinden derledikleri örnekleri sunar.

Türkiye Türkçesi ağızları ve farklı Türk lehçeleriyle ölçünlü dil arasındaki ölçü birimleri üzerinde de birtakım çalışmalar yapılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan ölçü adları Zeki Kaymaz tarafından¹¹ derlenirken Emine Atmaca’nın incelemesiyle Kazakçada kullanılan ölçü birimleri saptanmış ve Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılmıştır¹².

Bu incelemede Klasik dönem tıp eserlerinde kullanılan ölçüler, ölçekler, ölçü birimleri, miktar bildiren terimler ve benzer söz varlığının belirlenerek kullanımı üzerinde durulmuştur.

Veri Toplama ve İnceleme Yöntemi

İncelemede XIV. – XVI. yüzyıllara tarihlendirilen altı ayrı tıp eseri seçilerek ölçü birimlerinin derlenmesi ve bunların kullanım biçimlerinin saptanmasına çalışılmıştır. İncelemede XIV. – XVI. yüzyıllar arasına tarihlendirilen eserlerin seçilmesinde özellikle tıp eserleri konusunda devrin hekimlerinin benimsediği Türkçecilik anlayışı etkili olmuştur. Beylikler döneminde başlayan bu geleneğin tıp eserlerinde devam ettirilmesi bir bakıma onların insan sağlığı gibi geniş bir kesimi ilgilendirmesinden kaynaklanmıştır. Bu sayede Türkçenin anlatım olanaklarını, tercüme sırasında üretilen karşılıkları XIV. – XVI. yüzyıllar arasındaki eserlerden belirleme olanağına ulaşılmaktadır.

⁴ Özyetgin, Melek (2005), “Eski Türklerde Ölçü”, *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, Ankara: Ötüken, s. 139-149.

⁵ 1955 yılında yayımlanan eser Türkçeye de çevrilmiştir. Bunun için bkz. Hinz, Walter (1990), *İslamda Ölçü Sistemleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

⁶ Davidoviç, A. (1970), *Material po Metrologii Srednevekovoi Srednei Azii*, Moskova.

⁷ İnalçık, Halil (1983), “İntoduction to Ottoman Metrology”, *Turcica*, C. 15, s. 311-348.

⁸ Seyhan, Tanju Oral (2007), “Çağatayca İki Zafername Tercümesinde Kullanılan Bazı Uzunluk Ölçüsü Birimleri”, *MTAD*, C. 4, S:2, s. 116-145.

⁹ Gümüşatam, Gürkan (2010), “Eski Anadolu Türkçesinde Eczacılık Terimleri ve Bu Terimlerin Tıp, Botanik, Zooloji, Madencilik, Kimya Terimleriyle İlişkileri”, *Turkish Studies*, V: 5/2, s. 1076-1080.

¹⁰ Doğan, Şaban (2010), “Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri”, *Turkish Studies*, V: 5/1, s. 340-343.

¹¹ Kaymaz, Zeki (1998), “Anadolu Ağızlarında Ölçü Bildiren Kelimeler”, *Bir 9-10*, İstanbul.

¹² Atmaca, Emine (2011), “Kazak Türkçesinde Ölçü ve Ölçü Adları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: TDK, S: 27 (2009), s. 21-48.

XIV. - XVI. yüzyıllarda yazılmış telif, tercüme veya derleme tıp eserlerinde hem hastalıkların teşhisi hem de uygulanacak tedavi yöntemi, bunun için ihtiyaç duyulacak ilaçların yapımı vb. aktarılmaktaydı. Bu açıdan birer ihtisas eseri olan tıp kitapları tıpla beraber eczacılık ve farmakoloji gibi bilim dallarını da ilgilendirecek bilgilerle doludur. Özellikle ilaç yapımı konusunda başta *Akrabadin* olmak üzere incelenen eserlerde bu konuya ayrı bir yer verilmesi, ilaç terkibi sırasında kullanılacak ölçekler, ölçü birimleri vb. gereksinimi doğurmuştur.

İlaç yapımında ölçüye, kullanılacak maddelerin sayısına veya ağırlığına önem verilmesi insan sağlığıyla ilgili olmalarından gelmektedir. Bu dönemde genellikle küçük ve kolaylıkla kullanılacak ağırlık birimlerine ihtiyaç duyuluyordu (Uludağ 1991, 218). Diğer taraftan ilacın etkisi de bu ölçeklerin doğru uygulanmasına bağlıydı. Aksi takdirde olumsuz sonuçlar doğabilmekteydi. Tedavi için önerilen ilacın hazırlanmasında terkibe girecek droglar en ince ayrıntılarına varıncaya kadar ölçeklendiriliyor, ağırlıkları, sayı veya ebatları bildiriliyordu. O açıdan tıp kitapları ölçü birimleriyle ilgili zengin bir söz varlığına sahiptir.

İncelenen Eserler

1. *Edviye-i Müfrede (EM)*

Eski Anadolu Türkçesinin Türkçe olarak kaleme alınan ve tarihi bilinen ilk tıp eseridir. İshak bin Murâd'a ait olan eser dört bölümden meydana gelmiştir. *Edviye-i Müfrede*'nin birinci bölümünde alfabetik sıra ile tek başına ilaç olarak kullanılan bitki, yiyecek ve içecek maddeleri verilmekte, her birinin özellikleri, hangi hastalık için kullanılacağı, zararları, zararlarının nasıl giderileceği anlatılmaktadır.

Kitapta ikinci bölüm uygulamalı bilimlere, yani tedaviye ayrılmıştır. Baştan ayağa kadar olan hastalıklar ve uygulanan tedavi yöntemleri burada sıralanmaktadır.

Üçüncü bölümde *Zahire-i Hârezemşâhî* ve İbni Sînâ'dan alınan bölümlerin ardından, çeşitli ilaçların terkiplerine yer verilmiştir. Bu bilgilerden sonra altı alt başlık altında cinsel konulara değinilmektedir. Kitabın dördüncü bölümü Arapça-Farsça-Türkçe bir terimler sözlüğüdür (Canpolat ve Önler 2007, 9-11).

Eser Mustafa Canpolat ve Zafer Önler tarafından 2007 yılında Türk Dil Kurumu yayını olarak yayımlanmıştır¹³.

2. *Müntahab-ı Şifâ (MŞ)*

Celâlüddin Hızır'ın Türkçe yazdığı en önemli eseridir. Eser esasen Celâlüddin Hızır'ın Arapçakaleme aldığı "*Kitâbü's-sa'âde ve'l-ikbâl alâ arba'a akvâl*" adlı tıp kitabının kısaltılarak Türkçeye "*Müntahab-ı Şifâ*" adıyla aktarılan çevirisidir (Önler 1999, 11). Kitap "Bahş" diye adlandırılan üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler de kendi içinde "bâb"lardan meydana gelmektedir.

Eser yazıldığı dönemin tıp bilgisini, hastalıktan korunma yollarını, ilaç yapımını vb. konuları anlatmaktadır.

Müntahab-ı Şifâ yazıldığı devrin tıp bilimi karşısında Türkçenin durumunu ortaya koyduğu için Türk dili tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. *Müntahab-ı Şifâ* Zafer Önler

¹³ Canpolat, Zafer ve Zafer Önler (2007), *İshâk bin Murâd Edviye-i Müfrede*, Ankara: TDK.

tarafından önce Doktora tezi olarak incelenmiş, sonra TDK yayını olarak basılmıştır (Önler 1990). Eserin dizin bölümü yine Önler tarafından 1999 yılında *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi* arasında yayımlanır.

3. *Akrabâdîn Tercümesi (A)*

Sabuncuoğlu Şerefeddin'in ilk eseri olan *Akrabâdîn*, *Zahire-i Harzemşahi*'den tercüme edilir (Güven 2005, 3). Eser içeriğinde drog ve ilaçların kullanımını, özelliklerini ve etkilerini içermekte, bunların yapımı için formüller aktarmaktadır.

Kenan Süveren, *İbn-i Sina (980-1037)'nin Akrabâdîn Eseri İle Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun (1385-1468) Akrabâdîn Eserinin Tıp ve Bilim Tarihi Açısından Karşılaştırılması* adlı bir doktora çalışması (Türkmen 2007, 16) yapmıştır. Yapılan bu araştırmada eser tıp ve bilim tarihi açısından değerlendirilmektedir. Şaban Doğan ise, Süveren'in incelemesinde eserin dil özellikleri ele alınmadığından kitabı yeniden ele alır. Doğan hazırladığı Doktora çalışmasıyla eserin çeviri yazılı metnini, inceleme ve dizin bölümlerini bilim dünyasının hizmetine sunar (Doğan 2009).

4. *Müntahab Fi't-Tıbb (MT)*

Çelebi Mehmed'e ithaf edilen eser, Ali Haydar Bayat tarafından Osmanlı sarayına sunulan ilk Türkçe tıp kitabı olarak tanıtılmaktadır. Genel tıp konusunu ve koruyucu hekimlik bilgilerini içeren *Müntahab-ı Fi't-Tıbb*, 15. yüzyıl dil özelliklerini yansıtan derleme-telif karışımı bir yapıttır (Güven 2005, 9).

Kitâb-ı Müntahab-ı Fi't Tıbb sade nesir diliyle yazılmıştır. Ancak müellif, hastalıkların adlarını ve teşhisini, bu hastalıkların tedavisinde kullanılacak ilaçları, ilaçların terkiibini, bitki adlarını ve insan anatomisiyle ilgili terimleri verirken Arapça, Farsça, Yunanca kelime ve tamlamalardan yararlandığı gibi birleşik terkipler de kullanmıştır (Güven 2005, XII).

5. *Hulâsa-i Tıbb (HT)*

Hoca Mesud'un 15. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen cerrahnamesidir. Türkiye kütüphanelerinde yedi ayrı nüshası bulunan kitabın en hacimli olanı Fatih Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. Eser üzerinde İlhan Uçar'ın bir Doktora incelemesi bulunmaktadır (Uçar 2009).

6. *Tertîb-i Mu'âlece (TM)*

Eski Anadolu Türkçesi tıp eserlerinden olan *Tertîb-i Mu'âlece*, nesir diliyle kaleme alınmış derleme-telif karışımı bir tıp kitabıdır. Klasik bir tıp eseri olan kitapta hastalıklar ve tedavileri için uygulanacak yöntemlerle beraber ilaç yapımıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesinde bulunan eser Gürkan Gümüşatam tarafından incelenmiştir¹⁴. Bahsedilen çalışmada çeviri yazılı metin, inceleme ve dizin bölümleriyle beraber söz varlığının ele alındığı kısımlar yer almaktadır.

Devrin Tıp Eserlerindeki Ölçülerin Özellikleri ve Ölçme Usulleri:

İncelemede ele alınan tıp eserleri teşhis, tedavi ve farmakolojiyi bir arada bulundurmaktadır. O yüzden ilaç terkipleri ve bu terkiplerin hazırlanışlarına önemle yer verilmiştir.

¹⁴ Gümüşatam, Gürkan (2009), *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme – Metin – Dizin – Terimler Sözlüğü)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Nitekim, terkibe katılacak maddeler verilirken ölçülerin titizlikle ve kişiden kişiye değişmeyecek kesinlikte verilme gayreti (Doğan 2010, 340-341) dikkate değerdir.

Tıp eserlerindeki ölçüler bir şeyin ağırlığını, ebatını, sayısını vb. bildirmek amacıyla kullanılmıştır. Ağırlığın, büyüklüğün vb. tespitinde sabit ölçü birimleri yanında insan uzuvlarından, türlü obje ve tohumlara kadar değişik araçlardan faydalanılmıştır. Ölçüm için genellikle ölçeklendirme dört ayrı yoldan gerçekleştirilmiştir (Atmaca 2011, 22):

a. Sabit ölçü birimleriyle ölçeklendirme:

Bu türden ölçeklendirmelerde kullanılan terimlerin büyük bölümü Arapça, bir kısmı da Farsçadır. Türk tıbbının İslam tıbbını örnek alması ve ilk tıp eserlerinin tercüme karakteri taşıması bunda etkili olmuştur. Ayrıca Arap ölçü birimlerinin Türkçede birebir karşılıklarının olmayışı bu terimlerin olduğu gibi alınmasına yol açmıştır (Doğan 2010, 341). İlgili ölçüler genellikle küçük ağırlık birimlerini bildirmek amacıyla kullanılmıştır. İlaç yapımı için ihtiyaç duyulan malzemenin ince bir ayarlamayla terkibe eklenmesi bu türden küçük ve sabit olan ölçülerin seçimine gereksinim doğurmuştur¹⁵.

b. Sabit olmayan (izafi) ölçülerle ölçeklendirme:

Standart birimler haricindeki ölçüler bildirilirken genellikle Türkçenin söz varlığından, kavramlaştırma yollarından yararlanılmıştır. Organ ve eşya adları, miktar zarfları ve kimi sıfatlar bunlar arasında sayılabilir. 'Avuç', bir avcun içine alınabilecek veya parmakların arasında tutulabilecek kadar olan 'tutam', parmak hesabıyla yapılan 'karış' ve 'sere'; sıvı ve toz hâline getirilen maddeleri ölçmede kullanılan 'kaşuk', daha hacimli olanlarını ölçmede kullanılan 'durāk' bu türdendir. Esasen izafi ölçülerin bildirilmesinde Eski Türkçeden beri antropometrik adı verilen ölçülendirme yöntemi uygulanmıştır. Mesafe ve yükseklik için 'maḡ' (adım), 'çig' 'ayak', 'erḡek'(parmak) vb. kullanımı bunun delilidir (Özyetgin 2005, 144).

İlaç yapımında kullanılacak malzemenin ağırlığını, bazen de büyüklüğünü belirleyebilmek için benzetmeler yoluyla kıyaslamalar yapılmıştır. Miktar zarfı 'kadar'ın önüne aldığı bir meyve, eşya veya tohum adı ölçü birimi hâline getirilmiştir. Böylelikle bir tohum tanesi, küçük bir yemiş alışıl gelmiş bir ölçü birimi olmuştur. Benzer bir yapılanma 'meyve, eşya, tohum, organ vb. adı + miḡdārı' biçimiyle de yapılmaktadır. Metrik ölçü sisteminin bilinmediği zamanlarda insanoğlu herhangi bir nesnenin hacmini, büyüklüğünü, ağırlığını vb. ölçmek için günlük hayatta kullanılan eşyalardan veya kendi uzuvlarından yararlanması doğal bir süreçtir. Böylelikle söz konusu durum birçok kültürde ortaklıkları doğurmuştur (Atmaca 2011, 22)¹⁶.

Ortalama bir ağırlık veya herhangi bir ortalama ölçü birimi bildirmek için de değişik usuller izlenmiştir. Taranan kitaplarda bunların birkaç yaygın yolu şöyledir:

b.1.Kalıplaşmış ifade biçimlerinden yararlanma: Terkibe girecek maddelerin ağırlığını tespitte göz kararı diyebileceğimiz ölçüleri verirken önceden kabul gören, kalıplaşmış ifadelere başvurulmuştur. Bunlara 'kiḡayet kadar', 'olduḡı kadar', 'yetecek kadarı', 'bir miḡdār', 'bir miḡdārca' örnekleri gösterilebilir.

Kimi zaman sabit ölçü birimleri standart olmayan ölçüler gibi de kullanılmıştır. Bu gibidurumlardakalıp yapı şöyledir: "sayı sıfatı + sabit ölçü birimi (direm/ dirhem/ uḡıyye vb. + miḡdārı/ kadar(ı)(nca)": 'bir direm miḡdārı', 'bir miḡḡāl kadar', 'iki dirhem miḡdārı', 'bir miḡḡāl kadar', 'altıḡar miḡḡāl kadar', 'bir kaşukḡadarı', 'bir direm kadarınca', 'buçuḡar uḡıyye kadar'...

¹⁵Örnekler için bkz. tablo 1-2.

¹⁶ Örnekleri için tablo 5'e bakılabilir.

b.2. İyelik veya eşitlik hâli çekimindeki miktar zarfı ‘kadar’ın kendinden önceki isme bağlanmasıyla oluşmuş yapılardan yararlanma: İnce ayar gerektirmeyen ağırlık birimleri aktarılırken bu yol izlenmiştir. Göz kararı veya el yordamıyla ölçüyü ayarlama bu ölçme usulünde esastır. İlgili durumlarda müellifler yine malzeme miktarını bir meyveye, çekirdek ya da tohuma, bir eşyaya benzetme yolunu takip etmiştir: ‘*finduğkadarınca*’, ‘*koz kadarınca*’, ‘*nohūd kadarcası*’, ‘*za‘firān kadarı*’...

b.3. İyelik veya eşitlik hâli çekimindeki ‘miqdār’ kelimesinin kendinden önceki isme bağlanmasıyla oluşmuş yapılardan yararlanma: Miktar zarfı ‘kadar’ın üstteki görevine benzer bir yapılanma içinde kullanılmıştır: ‘*bağla miqdārı*’, ‘*cevz miqdārı*’, ‘*finduğ miqdārı*’, ‘*nohūd miqdārınca*’...

b.4. İyelik veya eşitlik hâli çekimindeki ‘ağır’ kelimesinin kendinden önceki isme bağlanmasıyla oluşmuş yapılardan yararlanma: ‘*üç arpa ağırı*’, ‘*bir rub‘ ağırı*’, ‘*kendi ağırı*’...

c. Karşılaştırma yoluyla ölçeklendirme:

Sıfat olarak kullanılan, bazen zarf görevi de yapan ‘buçuk’, ‘yaru’, ‘az’, ‘eksükrek’, ‘fazlarak’, ‘buçukınca’, ‘artuk’, ‘artucağ’, ‘az(ı)rak’ gibi kelimeler de ağırlık vb. bildiren birer ölçü birimi yapılmıştır¹⁷. Aynı görevde kullanılan ‘yar[u]sı kadar’, ‘anuy kadar’ gibi öbekler de buraya eklenebilir. İlaç ter kibine konan bir malzemenin ağırlığı dikkate alınarak ardından ekleneceğın onunla mukayese edilmesi ve ölçme buradaki kelimelerin ortak kullanım özelliğidir.

d. Dolaylı ölçeklendirme:

Yaklaşık bir ölçü bildirildiğı durumlarda ‘*sabit ölçü adı + miqdārı / sabit ölçü adı ...kadarı vb.*’ yapılarından yararlanılmaktaydı. Dolaylı anlatımın en güzel örnekleri ise önceden verilen bir maddenin/ maddelerin ağırlığına benzer bir ağırlıkta olması gerektiğini bildiren ölçeklendirmelerde yapılmaktadır. Konunun örnekleri için tablo 7-9 arası örneklere bakılabilir.

Ölçü Birimlerinin Tıp Metinlerinde Kullanımı

İncelenen eserlerde ölçü adı olan terimler Arapça, Farsça ve bu diller aracılığıyla diğır dillerden geçen sözcüklerdir. Esasen İslami dönem öncesiyle İslami dönemdeki ölçüler ve ölçme yöntemleri değışiklik arz eder. Söz gelişi Köktürkler devrinde Çin’le olan ticari ilişkiler ortak ölçü birimlerini kullanma ihtiyacını doğurmuş, böylece Çince kökenli kelimeler dile alınmıştır (Özyetgin 2005, 2000). İslami dönemde değışen kültür ortamı ve yeni ilişkiler yine değışmeleri getirmiş, bu sefer de Arapça vb. kelimeler kullanılmıştır. İlk dönem Türk islām tıp eserlerinin Arapça kaynaklardan çeviri olması ve kaynak olarak Arap tıbbının esas alınması, ilgili ölçü birimlerini karşılayacak yaygın Türkçe terimlerin bulunmaması bu dillerden ilgili türde terimlerin alınmasına neden olmuştur (Doğın 2010, 341). Sonralarıysa belirli ifade biçimlerinin geliştirilerek sabit ölçü birimleri dışında ölçülendirmelere gidildiğı ve bu yapılırken Türkçenin anlatım yollarının esas alındığı söyleyebiliriz. Ayrıca, Türkçe sayı adları da ölçü bildiriminde görev üstlenmektedir. Bu terimlerden sadece belirli oranda ağırlık bildirenler Arapça ve Farsça olup Türkçe sayı adının nitelediğı bir sıfat tamlamasında nitelenen konumunda (sayı adı + Ar./Far. ağırlık adı) kullanılmıştır. Ancak bu kullanımın dışına çıkıldığı birçok örnek de vardır. Başka bir deyişle sayı sıfatı ölçü adından sonra da (ağırlık adı + sayı adı) gelebilir.

¹⁷ Belirlenen örnekler tablo 3-4’te verilmiştir.

Devrin tıp eserlerinde ilaçların yapımı anlatılırken kullanılacak maddelerin miktarı; ağırlık veya ebatı iki temel yolla verilmiştir:

a. Ölçü, kullanılacak malzeme adından önce verilerek (T. sayı adı + Ar./Far. ölçü adı + drog):

A: [153a] (7) ...*bêş yüz dirhem mıkđârı şuda...*

EM: [P48b] (3-4) ...*rûbb-ı süsen, buçuğ direm nâr şarâbıyla yoğuralar...*

HT: [55a] (5) ...*ve on dirhem temürhindî ezeler...*

MŞ: [68b] (7-8) ...*bir direm mıkđârı bakla...*

TM: [129a] (2-3) *Eger iki dirhem şurp toğmın...*

b. Ölçü, kullanılacak malzeme adından sonra verilerek (drog adı + T. sayı adı + Ar./Far. ağırlık adı):

A: [52a] (4) ...*râvend-i çîñî altı dirhem...*

EM: [P50a] (14-15) ...*çörek otı ve kerefes toğmı onar direm, zencebîl iki buçuğ direm dögeler...*

HT: ...*ve dağı dâr-ı fulful bir dirhem dögüp...*

MT: [75b] (4-5) ...*alalar kerefes toğmı üç direm râziyâne bir direm...*

MŞ: [178a] (8) ...*hem eyüdürev cevâriş-i müşk maştakî bir direm kıaranful dârcîñî ağı şandal birer direm...*

TM: [120a] (1-2) *Besbâse bir dirhem, hûlincân bir direm...*

Sayı sıfatlarının Türkçe söz dizimi kurallarına aykırı kullanımından hareket eden Doğan, bu yapıların tamlama kuruluşunda olmayabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Doğan'a göre bu kalıplar tamlamadan ziyade birer açıklamadır. Yazımdan hareket eden araştırmacı Arap imlâsında bulunmayan noktalama işaretleri nedeniyle vurgulanmak, açıklanmak istenenin sona atıldığını, dolayısıyla bunların bir tamlama olmadığını savunmaktadır (Doğan 2010, 354). Tutarlı görünen bu görüş, ilaç yapımı gibi çok ince ayarlar gerektiren bir konuda ölçüler için ayrıca vurgu yapılma ihtiyacından hasıl olmuştur.

Ölçeklendirmede üstte sıralanan iki yolun dışında, ayrı ayrı yöntemlere de rastlanır. Bazen terkibe alınacak yeni malzeme önceden sayılanların ağırlığının tümü veya bir kısmı kadardır. Bazen de aynı miktarda malzemelerle terkip hazırlanmaktadır. Ölçeklendirmede izlenen yollar şöyle sıralanabilir:

a. Yeni malzemenin önceden ilave edilenlerin kaç katı veya kaçta kaç olacağı belirtilerek:

A: [276b] (1-2) ...*Ebhül mıkđârıncâ selîhe veyâ iki kıadarı cevz-i servdür...*

A: [43a] (7) ... *‘âc mecmû‘ edviyyenüñ şülüşî mıkđârı...*

A: [88b] (7) ...*eczâlarınıñ birisi mıkđârıncâ...*

EM: [21a] (7) ...*yigirmi ülüsine bir ülü şeker ya bal kıatarlar...*

MŞ: [71a] (7) ...*kettân toğmın kıavuralar ve yumşaq dögeler ve üç ol kıadar bal kıatarlar...*

Turkish Studies

MŞ: [97a] (5) ...*bir üç kadar mersin şarābıyla...*

MŞ: [178b] (11-12) ...*kaç direm ise ol kadar...*

MŞ: [184b] (6) ...*ol şuyun yarısı kadar şeker...*

HT: [90a] (14) ...*cümleyi üç kendi ağırlı balla...*

TM: [72b] (6) *Eger, bir miqdār maştaki döğüp ba' dehu iki ol kadar şeker katup...*

b. Yeni malzemenin önceden ilave edilenlerin tümünün ağırlığı kadar olacağı belirtilerek:

A:[40b] (15)...*üç edviyye kadarı 'asel-i muşaffā...*

A: [50a] (2)...*iki eczā ağırlınca...*

A: [89a] (7) ...*dükeli edviyyelerün ağırlınca...*

A: [96a] (9) ...*mecmū' edviyyeler ağırlınca...*

A: [136a] (11-12) ...*dükeli edviyyeler berāberinceola...*

MŞ: [170a] (3) ... *mecmū'ı miqdārınca kelem şuyıyla...*

c. Yeni malzemenin ondan önceki bir malzemenin ağırlığına eşit olacağı belirtilerek:

A: [229a] (8-9) ...*za'firān bir cüz'ün yarısınca ola yumurda şarusı za'firān kadarı ola...*

A: [169a] (7) ...*ve anuñ berāberi bal katup...*

EM: [100b] (12) ...*anuñ miqdārı bellū ve cūlnār...*

MŞ: [46b] (15) ...*bir ol kadar şeker katalar...*

MŞ: [139a] (1) ...*zerdecüb kadar nüşadır...*

MŞ: [166b] (11) ...*kendü kadar şekerile...*

HT: [52a] (13) ...*iki edviyye miqdārı 'aselle...*

d. Yeni malzemenin önceden ilave edilenden daha fazla olacağı belirtilerek:

A: [15b] (2) ...*kuvveti ayruñ otlarda olur olmasa ol otdan miqdār-ı mu'tedilden artuñrak katalar...*

e. Yeni malzemenin önceden ilave edilenden daha az olacağı belirtilerek:

A: [15a] (17) ...*miqdār-ı mu'tedilden eksürek...*

f. Her malzemedden terkibe eşit miktarda konacağı belirtilerek:

A: [122a] (7) ...*her birinden berāber alup...*

EM: [3a] (11)...*dögeler, anuñ berāberi hacerü'l-yehūd katalar...*

MŞ: [42b] (14) ...*ve sünbül ve maştaki ve günlük her birinden berāberalalar...*

MT: [95b] (7-8) ...*ķuru gül ve aķşandal her birisinden berāber alasin...*

Turkish Studies

MT: [131b] (5) ...kıızıl boya ve künden ve hardal **berāber** alasin...

g. Benzetme, somutlaştırma gibi anlam olaylarından yararlanarak:

HT: [78a] (10-11) ... mercüme dānesi kadar...

HT: [23a] (15) ...ādem incügi kadar...

TM: [74a] (9) ...orta barmağ kadar...

Türkçe Ölçü Adları ve Yapı Özellikleri

Günümüzdeki ortak metrik ölçü sistemine kadar Türkler ölçü birimleri için farklı terimler kullanmıştır. Önceden değinilen alıntı kelimeler yanı sıra ölçü birimleri için Türkçenin kendi olanaklarından da istifade edilmiştir. Kelime yapma, benzetme, somutlaştırma, deyim aktarmaları gibi yollar bunlardan birkaçıdır. Bahsedilen terimler görev ve yapılarına göre şöyle değerlendirilebilir:

1. Basit ve Türemiş Yapıdakiler

Türkçe kökenli olan, miktar zarfı veya sıfat olarak kullanılan birtakım sözcükler ölçme/tartma sırasında sabit birimler dışındakullanılmıştır. Taranan metinlerden ‘kamu’, ‘bütün’, ‘yarı’, ‘artucağ’, ‘buçuk’, ‘değli’, ‘eksük’ kelimeleri bunlara örnek verilebilir. İlgiliörnekler ekseriya bir bütünü parçalarını anlatmak için kullanılmıştır.

Arapçadan alınmış sabit birimlerin haricinde hekimler formülü verirken birtakım nesnelere de faydalanmıştır. Sıvı ve toz hâline getirilen maddeleri tartma veya ölçmede kullanılan ‘kaşuk’, daha hacimli olanlarını ölçmede kullanılan ‘durāk < Ar.’ bu türdendir.

2. Birleşik Yapıdakiler

Organ adlarından yararlanarak ölçme ve kullanılan terimler: Kavramlaştırma açısından Türkçenin söz varlığı içinde organ adlarının dikkate değer bir yeri vardır. Konu tarihî tip metinleri olduğu zaman bunların birçok örneklerini görmek mümkündür¹⁸. Sabit olmayan ölçüler için insan uzuvlarına benzeterek ölçme usulü geçmişteki tıp eserlerinde benzer biçimde izlenen bir yoldur. Taranan eserlerarasından ‘barmağ kadar’, ‘bir avuç’, ‘ādem incügi kadar’, ‘bir el ayası kadar’, ‘orta barmağ kadar’, ‘serçe barmağ kadarı’ bu türden ölçme usullerini gösteren dikkate değer yapılarıdır. İlaç terkibine girecek maddenin çoğunlukla ebatını bildirmede kullanılan bu birimler nitelik, bazen de nicelik bakımından ölçülendirmede deyim aktarmalarından yararlandığının tanıklarındır. Deyim aktarmalarından yararlanarak ölçü birimleri üretme, doğaya ait herhangi bir unsurdan yararlanma, benzetmelere baş vurma gelenekten gelen, ta Eski Türkçe devrinden beri Türklerin izlemiş olduğu bir yöntemdir (Özyetgin, 2005: 143).

Doğa unsurlarına benzeterek ölçme ve bu amaçla kullanılan terimler: Tıp kitaplarında kullanılan ölçü birimleriyle ilgili terimlerin çoğu ağırlık bildirmektedir. Eserlerin bir bölümü ilaç yapımıyla ilgili olduğundan ince ayarlamalar gerektiren ağırlık birimlerine yer verilmiştir. Ancak ilaçların bir de hazırlanma aşamaları ve bu aşamalarla ilişkili süreleri, kullanımlarına dair periyotları da aktarırlar. Hekimler bu tür zaman birimlerini sürelerle bölerken doğa unsurlarına vb. başvurma yolunu seçmiştir. Ağırlık ve süre bildirmek için benzetmelere başvurulmuş örnekler dikkate değerdir: ‘taḥammül edebildügi kadar’, ‘ḥācet miḳdārınca’, ‘kiḫāyet idecek miḳdārca’, ‘bir yumurta bişimi kadar’, ‘barmağ doyar kadar’, ‘kuşluk zemāni’, ‘yayfaşınun ibtidā günlerinde’...

¹⁸ Tarihî tıp kitaplarında kullanılan organ adlı tıp terimleri için bkz. (Gümüşatam 2009, 25 – 50).

Tohumlara, meyvelere ve çeşitli yemışlere benzeterек ölçme: Tıp eserlerinde ağırlık ölçülerini bildirmede en yaygın usul budur. Miktar edatı olan *'kadar'*, miktar bildiren *'miqdār + -i'* yapılarıyla oluşturulan birleşik terimlerde ilaç ter kibine konacak maddeler başka maddelere ebatça, ağırlıkça benzetilerek ölçülmüş, tartılmıştır. Sözü edilen ölçme usulüyle ilişkili *'arpa kadar'¹⁹*, *'bınuğ kadar'*, *'ceviz kadarı'*, *'fulful kadar'* *'köz kadar'* örnekleri gösterilebilir.

SONUÇ

1. Sabit birimlerin genelde Arapça olması ilk dönem tıp eserlerinin Arapçadan çeviri olması ve Türkçede ilgili birimleri birebir karşılayabilecek kelimelerin bulunmayışından kaynaklanmıştır.

2. İncelenen eserlerde geçen sabit ölçü birimlerinin çoğu ağırlık bildirmektedir. Uzunluk, ebat vb. için kullanılan ölçüler genellikle insan vücudunda beliren yaralar veya diğer belirtilerin tespitine yöneliktir.

3. İncelenen tüm eserlerde ortak olarak kullanılan ve kullanım sıklığı yoğun olan sabit ölçü birimi Arapça *'dirhem/ direm'* ve *'mışkāl'*dir. Bunun nedeni küçük ağırlık ölçüleri bildiren *'dirhem/direm'* ve *'mışkāl'* ilaç terkiplerinde daha çok ihtiyaç duyulmasıdır. Bu terimleriye yine Arapça olan, ancak diğerleriyle kıyaslandığında kullanım sıklığı daha az olan *'kırāt'* takip etmektedir. *Müntahab fi't-Tıbb* dışındaki tüm eserlerde görülen *'kırāt'*, en küçük ölçü birimine ad olmuştur. En büyük ağırlık ölçülerinden olan *'vaqıyye/ ūqıyye'* de *Müntahab fi't-Tıbb* dışındaki tüm eserlerde kullanılan ortak terimler arasına girmiştir. Sabit birer ölçü bildirmeyen Farsça kökenli *'pāre; dāne'* sözcükleri de yaygın biçimde kullanılan ortak sözlere dendir.

4. Tıp eserlerinde her zaman sabit bir ağırlığa vb. sahip ölçü birimleri kullanılmamıştır. Miktar bildirmek için Arapça/ Farsçadan giren *'dāne'*, *'pāre'*, *'kadar'* vb. bunlardan bazılarıdır.

5. İzafe ağırlık birimi olan *'avuç'*, *'dutam'*, *'sere'*, *'karış'* gibi terimler Eski Türkçeden beri organ adlarının ölçü birimi olarak kullanımının devam ettirildiğini kanıtlamaktadır.

6. Deyim aktarmaları, benzetmeler ve Türkçenin diğer anlatım yolları kullanılarak doğadan, çevredeki nesnelere de yararlanılmış, bunlar aracılığıyla ölçü birimleri geliştirilmiştir.

7. İncelenen eserler sabit ölçülerle birlikte izafe ölçülere de tanıklık yapmaktadır. İzafe ölçüler söz konusu olduğu zaman Türkçenin kavramlaştırma yolları, deyim aktarmaları ve benzetmeler görev almaktadır.

8. Eserlerde belirlenen ölçü birimlerinin çeşitliliği en ince detaya kadar gidildiğini göstermektedir. Bununla beraber ortak bir metrik sistemin olmayışı eserlerdeki ölçü birimlerinin birbirinden ayrılmasına yol açmıştır. Ancak, benzer deyim aktarmaları ve kavramlaştırma yolları hekimlerin ölçü birimlerini kullanma ve ölçülerde standartlaşma zorunluluğunu hissettiğini göstermektedir.

9. Ölçü adları konusunda Türkçe kökenli temel söz varlığı sınırlı olmasına rağmen, ölçeklendirme konusunda Türkçenin anlatım olanaklarından yararlanılması zengin bir kelime dağarcığı geliştirilmesini sağlamıştır.

¹⁹ Eski Türkçeden itibaren ölçmede kullanılan *'arpa'* bu dönemde genellikle katı cisimler için ağırlık ölçü birimi olmuştur (Özyetgin 2005, 142).

10. Taranan eserler arasında Akribâdîn Tercümesi'ndeki terim zenginliği dikkat çekicidir. Öteki eserlerle mukayese edildiğinde ölçü birimleri için daha zengin bir söz varlığına sahip olan eserin ilaç yapımları üzerinde yoğunlaşmış olması terim çeşitliliğinde etkili olmuştur.

Terim Listeleri

Taranan eserlerden belirlenen terimler ait oldukları dile veya ödünç alınıp Türkçenin yapısına uygun hâle getirilişlerine göre tasnif edilmiştir. Ayrıca, bunlar kaynaklarına yönlendirilmiştir. İlgili kelimenin taranan eserlerde örneği yoksa (-) sembolüyle belirtilmiştir.

Tablo I. Arapça Kökenli (sabit/metrik) Ölçü Birimleri:

Ölçü Adları	A	EM	HT	MT	MŞ	TM
astâr: < Ar. Altı dirheme denk gelen bir ağırlık ölçüsü.	40a/4	-	-	-	-	-
bağla-i mışriyye: < Ar. Kırk sekiz şa'îre denk gelen bir ölçü.	274a/3	-	-	-	-	-
bağla-i yünânî: < Ar. Yirmi dört şa'îre denk gelen bir ölçü.	274a/2	-	-	-	-	-
bınduqa: < Ar. Bir dirhemlik ölçü (findık kadar).	30a/11	-	-	-	-	-
devrek: < Ar. İki litrelik ölçü.	274a/15	-	-	-	-	-
dînâr: < Ar. < Grk. Yirmi sekiz gramlık halis gümüş ağırlığında altın sikke; 4,810 gramlık ağırlık ölçüsü.	273b/10	-	-	-	-	-
direm: < Ar. Okkannın dört yüzde biri. (krş. dirhem)	140a/8	27b/10	-	73a/1	10a/5	32b/2

Turkish Studies

dirhem: < Ar. Okkanın dört yüzde biri değerinde bir ağırlık ölçüsü.	18a/1 7	7b/15	11b/14	-	10a/9	10a/3
habbe: < Ar. Dinarın doksan altıda ikisine denk gelen bir ölçü.	85b/1 7	22b/6	86b/12	118a/ 11	12b/1	-
kantâr: < Ar. Yüz yirmi ritillik ölçü.	274a/ 17	-	-	-	-	-
keyl: < Ar. Tahıl, hububat ölçüsü, ölçek. Altı yüz dirhem-i kisrevîlik ölçü.	274a/ 16	-	-	-	-	-
kırât: < Ar. < Grk. Miskalin yirmi dörtte birine eşit ölçü (0,20043 g).	83b/1	20a/9	72b/5	-	53a/12	17a/10
kıst: < Ar. Dört ritillik (litrelik) bir ölçü.	274a/ 13	-	-	-	-	-
kıst-ı 'asel: < Ar. Bir ritıla denk gelen bir ölçü.	274a/ 14	-	-	-	-	-
lidre: < Ar. < Gr. Litre.	-	-	-	-	92a/2	-
mal' aqa: < Ar. (mil' aqa) Tahta kaşık. Bitki tartılırken bir, macun ve bal tartılırken dört miskallik ölçü.	274a/ 5	-	-	-	-	-
mışkâl: < Ar. Dirhem'in üçte biri değerinde bir ağırlık ölçüsü (4,810 g).	21b/1 3	38b/9	7b/10	78b/1 2	11a/13	18a/6
rafl: < Ar. Litre.	-	-	-	-	41b/7	-
rit(i): < Ar. Litre.	41a/1	-	53b/12	-	66a/13	-

Turkish Studies

	0					
ruḫ-ı baḡdādī :< Ar. On ükyyelik ölçü.	22b/15	-	-	-	-	-
rub' :< Ar. Dörtte bir, çeyrek.	53a/12	-	-	131a/12	167b/15	-
şemen :< Ar. Dīnārın altıda birine denk gelen ölçü.	273b/3	-	-	-	-	-
sūdūs :< Ar. Altıda bir.	53a/15	-	-	-	-	-
şülüs :< Ar. Üçte bir.	53a/9	-	-	-	93b/8	-
şülüşān :< Ar. Üçte iki, üç kısımdan ikisi.	273b/6	-	-	-	114a/7	-
şā'īre :< Ar. Dinarın doksan altıda biri olan bir ölçü.	273b/3	-	-	-	-	-
türmüse :< Ar. İki kırata denk gelen ölçü.	274a/4	-	-	-	-	-
ükyye :< Ar. 1283 gramlık ölçü birimi.	29b/15	-	-	-	-	-
vakyye :< Ar. Okka, dört yüz dirhemlik tartı (1,282 g).	30a/1	23a/7	57b/10	-	29b/3	84b/9

Tablo II. Farsça (sabit/metrik) Ölçü Birimleri:

Ölçü Adları	A	EM	HT	MT	MŞ	TM
baḫmān :< Far. İki ile sekiz okka arasında değişen bir ağırlık ölçüsü.	41a/10	-	-	-	94a/13	45a/10
dāne :< Far. Tohum, çekirdek, tane. 147b/3	26a/11	-	27b/8	91a/2	12b/10	18b/5

Turkish Studies

dāng /(dānik, dānk, deng):< Far. Dirhemin altıda biri değerinde bir ağırlık ölçüsü (3,207 gram).	43b/2	-	-	-	23a/7	-
deng :< Far. bkz. dāng.	35b/15	27b/10	67a/6	-	41b/9	101b/1
dūraq :< Far. Ağaçtan oyulmuş küçük kap. Tıp metinlerinde ölçü birimi olarak da kullanılmıştır.	159b/7	-	-	-	-	-
endāze :< Far. 1. Altmış santimetrelik bir ölçü. 2. Derece, ölçek.	202b/2	-	-	-	-	-
ḥarnūbe-i şāmiyye :< Far. Bir kıratlık ölçü.	274a/1	-	-	-	-	-
kağiz :< Far. Yirmi beş menlik bir ölçü.	97a/2	-	-	-	-	-
men :< Far. Kırk astara denk gelen ölçü, batman.	41a/12	-	-	-	-	-
menn-i inṭakī :< Far. On altı ükyyelik ölçü.	274a/12	-	-	-	-	-
menn-i kebbāl :< Far. İki rıtlı-ı baḡdādīlik ölçü.	274a/11	-	-	-	-	-
menn-i mıṣrī :< Far. On altı ükyyelik ölçü.	274a/12	-	-	-	-	-
menn-i şāmī :< Far. On altı ükyyelik ölçü.	274a/12	-	-	-	-	-
menn-i rūmī :< Far. Yirmi ükyyelik ölçü.	274a/11	-	-	-	-	-
pāre :< Far. Parça, cüz, bölük.	41a/13	17b/15	11b/14	121b/11	43b/9	45b/6
setīre/setīr :< Far. Altı buçuk dirhem değerinde bir ağırlık ölçüsü.	65b/11	-	-	-	84a/3	-
tesū/tesūc/tesūc :< Far. Dinarın doksan altıda birine denk gelen bir ölçü.	50b/15	-	-	-	-	-

Turkish Studies

Tablo III. Türkçe İzafi (Basit ve Türemiş Yapıda) Ölçü Birimleri:

Ölçü Adları	A	EM	HT	MT	MŞ	TM
avuç: Avuç içi kadar, avucun alabileceği kadarlık ölçü.	164b/6	-	-	106a/7	103b/15	81a/10
buçuk: Buçuk, yarım, kullanılacak maddenin yarısı kadar.	18a/7	M73b/18	53b/12	78b/12	11a/4	18b/2
bütün: Bütün, tüm, kullanılacak malzemenin tamamı, tümünden.	156b/10	-	10b/11	-	100a/10	35a/1
dutam: Tutam, deste. Avuç içi veya parmaklar aracılığıyla tutulabilen kadar.	178b/6	52a/13	-	-	78b/12	125a/6
ķamu: Tümü, hepsi, eldeki malzemenin tamamı.	26a/6	15b/4	1b/5	159a/13	17a/1	-
ķariş: Parmaklar birbirinden uzak duracak biçimde gergin duran elde, başparmak ve serçe parmakların uçları arasındaki açıklık, karış.	-	-	17a/9	-	-	90b/6
ölçek: Ölçek.	-	9b/4	-	-	-	-
ölçü: Ölçü, ölçek, ölçü aracı.	-	60b/11	-	-	-	-
sere: Büyük parmağın ucundan şehadet parmağının ucuna dek olan mesafe.	-	-	21b/11	-	-	-
tutam: Avuç içi veya parmak uçlarıyla tutulabilen miktarda olan. (krş. dutam)	164b/7	-	57a/17	91a/4	-	-
yarı/ yaru: Yarı, yarım.	145a/9	46a/4	51a/13	75a/4	71b/5	73b/2
yarım: Yarım.	53a/6	-	-	-	5a/10	39b/5

Tablo IV. Ölçü Bildiren Diğer Türkçe veya Türkçeleştirilen Kelimeler:

Ölçü Adları	A	EM	HT	MT	MŞ	TM
ağır: Ağır, ağırlık.	18a/2	-	28a/4	79a/11	49b/15	78b/10
ağırlık: Ağırlık.	254a/1	-	25a/14	-	123b/9	112b/12

Turkish Studies

artık: Artık, fazla.	15a/6	12a/2	15a/12	14b/10	5b/12	106a/12
artucağ: Fazlaca.	31b/4	-	-	-	-	-
az: Az, az miktarda.	10b/11	44a/7	14b/1	15b/9	20a/4	-
az(a)cuğ: Biraz.	10a/8	3a/2	22a/12	42b/3	14b/15	18b/7
azın azın: Azar azar.	-	-	-	-	94a/6	-
az(ı)rağ: Daha az.	-	-	-	156b/3	16a/2	-
baş: Tek, ayrı, tane, adet.	-	40b/2	-	23b/1	97a/4	19b/1
beräberleşdür-: < Far. + T. Eşit hâle getirmek, dengelemek, miktarlarını eşit derecede ayarlamak.	-	-	-	146b/5	-	-
biraz/birez: Biraz.	8b/12	12b/11	14b/6	14a/1	10b/6	123b/8
birazcuğ: Birazcık, iyice az.	-	17b/14	79a/15	27a/6	-	-
birkaç: Birkaç, birkaç tane.	26a/11	-	10a/3	35b/10	-	11a/8
bölük: Az miktarda, bir kısım.	6a/14	33a/5	53b/6	26b/9	-	88a/1
böyük/ büyü: Büyük.	202b/11	-	88a/5	-	71a/15	16a/10
buçuk: Yarım, buçuk.	18a/17	-	53b/12	78b/12	11a/4	-
buçukınca: Yarısı kadar.	277b/13	-	-	-	-	-
çok: Çok, sayıca fazla.	13b/5	12b/1	20b/11	15b/9	1b/5	18a/2
çokluk/ çoklık: Çokluk, fazlalık.	14b/15	-	6a/6	61b/3	80b/3	7b/7
degin: Kadar, dek, denli.	28b/7	20a/13	13b/4	8a/16	20b/11	32b/1
değlü: Kadar, kullanılacak malzemeler miktarınca.	68a/14	22b/6	13a/5	-	85a/9	105a/1
dükeli: Bütün, hepsi, tümü.	131b/2	16a/10	-	-	15a/15	53a/11
eksük: Eksik, az.	14b/15	-	15b/15	38a/8	5b/12	-
eksükrek: Eksik, yetersiz.	15a/7	26a/7	-	-	-	-

Turkish Studies

fazlaraq: < Ar. + T. Daha fazla.	-	25a/6	-	-	-	-
gey: Pek, çok.	-	15a/12	-	2b/11	16b/6	-
iñen: Çok, daha çok, fazla, gayet.	-	3a/10	-	58b/3	6b/6	-
iri: İri, daha hacimli, kalın.	16a/10	-	33b/12	130b/7	66b/5	-
kaşuk: Kaşık; ilaç terkinbine konulacak maddelerle ilgili ölçek olarak kullanılır.	139b/15	-	76b/5	110b/10	12b/9	95b/10
kiçirek: Biraz küçük.	-	55a/15	77a/3	62b/5	-	-
küçük: Küçük.	-	-	16b/9	-	-	24a/9
ülü: Bölüm, hisse.	-	21a/6	-	-	109a/13	-
yufka: İnce.	26b/7	-	34a/8	84b/7	16b/12	109b/5
yufkacuk: Yoğun olmayan, seyreltilmiş.	175b/12	58a/12	-	-	-	88a/4

Tablo V. Birleşik Yapıdaki ('*qadar...*' ile kurulan) Ölçü Birimleri:

Ölçü Adları	A	EM	HT	MT	MŞ	TM
âdem incügi qadar	-	-	23a/15	-	-	-
alma qadar	-	-	-	-	-	78a/1
anuş qadar	-	-	-	-	153b/13	-
arpa qadar	-	-	-	-	41a/1	-
arpa qadarı	-	-	-	-	46b/2-3	-
bâdem/ bādām qadar	-	-	-	-	-	50a/2-3
baqla dānesi qadar	-	-	48a/13	-	-	-
baqla qadar	46b/15	-	-	-	87a/2	-
baqla qadarı	72b/16	-	-	-	-	-
baqla qadarınca	-	-	-	122a/3-4	-	-
barmak qadar	-	-	-	-	-	121b/9-10
... barmak qadarınca	-	-	-	-	107a/5	-
bınuq qadar	47b/6	-	-	-	-	-
bınuq qadarı	54b/5	-	-	-	-	-
bir deng qadarı	-	-	-	-	-	101b/1
bir el ayası qadar	-	-	61b/11	-	-	-
bir ol qadar	-	-	-	-	46b/15	-

Turkish Studies

bir sâ' at kadarınca	-	-	-	75a/6	-	-
buçugar ükıyye kadar	157a/6	-	-	-	-	-
buğday kadarı	37b/13	-	-	-	-	-
ceviz kadarı	-	-	-	-	-	17a/8
...direm kadarı	-	-	-	73a/7	-	-
... direm kadarınca	-	-	-	100b/2	-	-
...dirhem kadar	-	-	-	-	-	125a/1
düglek kadarınca	-	-	-	140b/1	-	-
... edviyye kadar	-	-	90b/15	-	99a/14	-
... edviyye kadarı	40b/15	-	-	-	166b/5	-
edviyyeler kadarı	136b/16	-	-	-	-	-
erik kadar	-	-	-	-	-	45a/3
finduk kadar	-	-	-	-	51a/14	45b/5
finduk kadarınca	-	-	-	87b/8	-	-
fulful kadar	-	-	-	-	54b/2	-
hâcet kadarı	21b/3	-	-	-	-	-
ısladacak kadar	32a/5	-	-	-	-	-
içecek kadar	-	-	-	-	132a/9	-
iki kadarı	276b/1	-	-	-	-	-
... kaşuk kadarı	-	-	-	110b/10-11	-	-
kaç direm ise ol kadar	-	-	-	-	178b/11-12	-
kendü kadar	-	-	-	-	166b/11	-
kifâyet kadar	-	-	-	-	-	11b/4
kifâyet kadarı	139a/4	-	-	-	-	52b/7
köz kadar	-	-	49b/12	-	-	42b/2
köz kadarınca	-	-	-	-	-	44b/9
köz kadarınca	-	-	-	92a/10	-	-
mercimek kadar	-	-	-	-	47a/10	-
mercümelek dânesi kadar	-	-	48a/10-11	-	-	-
... mışkâl kadar	53b/12	-	-	-	P104b/8	-
...[-(ş)Ar] mışkâl kadar	53b/12	-	-	-	-	-
ne kadar dilerise	175a/9	-	75b/15	-	-	-
ne kadar gerekse	176a/2	-	-	-	-	-
ne kadar olursa	142b/9	-	-	-	63b/9	-
nohüd kadar	-	-	-	-	P104a/13	122a/5
nohüd kadarınca	-	-	-	-	-	31b/3
nohüd kadarı	37b/13	-	-	-	-	17a/7
nohüd kadarınca	-	-	-	121a/1	-	-
olduğı kadar	-	-	90a/8	-	-	-
olkadar	139b/9	-	12b/9	73a/3	63b/9	10a/4

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

on iki barmağkadarı	-	-	-	41b/10	-	-
orta barmağ kadar	-	-	-	-	-	74a/9
rävend kadarı	119b/17	-	-	-	-	-
serçe barmağ kadarı	-	-	-	-	112b/7	-
şol kadar	18a/12	-	27b/14	-	-	100b/12
taħammül édebildügi kadar	-	-	21b/4	-	-	86b/6
türmüs kadarı	30a/8-9	-	-	-	-	-
za‘ firân kadarı	229a/8-9	-	-	-	-	-
yarım sä‘ at kadarı	-	-	-	87a/2	-	-
yarsı kadar	-	-	-	-	142b/10-11	-
yetecek kadarı	229a/14	-	-	-	-	-
yumurda kadar	-	-	13a/9	-	-	-
yüz dirhem buçuk men kadarı	145b/4	-	-	-	-	-

Tablo VI. Birleşik Yapıdaki (‘*miğdâr...*’ ile kurulan) Ölçü Birimleri:

Ölçü Adları	A	EM	HT	MT	MŞ	TM
anuç miğdârı	-	-	-	-	100b/12	-
bağla miğdârı	51a/12	-	-	-	-	-
bağla miğdârınca	-	-	-	-	165a/9	-
barmağın bir yoğunu miğdârı	158a/5	-	-	-	-	-
barmağ miğdârı	175a/10-11	-	-	-	-	-
bir deng miğdârı	256a/2	-	-	-	-	-
bir men miğdârı	156a/1	-	-	-	-	-
bir miğdâr	-	-	25b/6	-	177b/5	7a/3
bir miğdârca	-	-	63a/4	-	-	-

Turkish Studies

birer karış mikdârı	153a/7	-	-	-	-	90b/6
bir kırat mikdârı	-	-	-	-	57a/1	-
bir mışkâl mikdârı	-	-	-	-	68a/4-5	-
bir ükryye mikdârı	161a/5	-	-	-	-	-
bir rııl mikdârı	248a/5	-	-	-	-	-
buçuk mikdârı	156b/6	-	-	-	-	-
bunduğa mikdârı	30a/11	-	-	-	-	-
burçak dânesi mikdârı	-	-	48a/8	-	-	-
ceviz mikdârı	-	-	90b/13- 14	-	-	-
... direm mikdârı	-	48a/5-6	-	-	46b/15	-
... dirhem mikdârı	177b/14	-	-	-	-	-
dört barmaq mikdârı	173a/6	-	73a/15	-	-	-
dört çekürdek mikdârı	-	-	-	-	110b/9	-
dükelli edviyyeler mikdârınca	131a/4	-	-	-	-	-
eczâlarınuñ birisi mikdârınca	88b/7	-	-	-	-	-

Turkish Studies

... edviyye miqdarı	16b/14	-	52a/13	-	165a/7-8	-
finduq miqdarı	-	-	48b/12	-	-	-
fulful miqdarı	185b/13	-	-	-	-	-
hacet miqdarı	82a/8	-	-	-	-	-
hacet miqdārınca	-	-	-	-	109b/3	-
iki kendü miqdarı	140a/3	-	-	-	-	-
kendü miqdarı	275b/15	-	-	-	-	-
kendü miqdārınca	276a/15	-	-	-	-	-
kifāyet idecek miqdārca	-	-	-	77b/10	-	-
kifāyet miqdarı	96a/9	-	89a/7	-	-	82b/8-9
mecmū'ı miqdārınca	-	-	-	-	170a/3	-
mecmū' edviyye miqdarı	32a/6	-	-	-	-	-
mecmū' edviyyenüñ şülüşü miqdarı	43a/7	-	-	-	-	-
mercimek miqdarı	85b/11	-	-	-	-	-
nohüd miqdarı	190b/12	-	57b/7	-	-	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

nohüd mikdârınca	-	-	-	-	165a/8	-
rub'ı mikdârı	43a/7	-	-	-	-	-
südüsi mikdârı	43a/7	-	-	-	-	-
şalgam mikdârı		-	23a/11	-	-	-
türmüs mikdârı	30a/13	-	-	-	-	-
yarusı mikdârı	154a/16	-	-	-	-	-
yarusı mikdârınca	168a/14	-	-	-	-	-
yitecek mikdârınca	-	-	-	108a/6	-	-

Tablo VII. Birleşik Yapıdaki ('ağır...' ile kurulan) Ölçü Birimleri:

Ölçü Adları	A	EM	HT	MT	MŞ	TM
bir rub'ı ağırlığı	-	-	-	131a/12	-	-
buçuk dirhem ağırlınca	-	-	54b/8-9	-	-	-
dükeli edviyelerün ağırlınca	89a/7	-	-	-	-	-
üç arpa ağırlığı	-	-	-	-	-	109b/10-11
... edviyye ağırlığı	-	-	-	-	-	81a/6
iki ağırlığı	24b/12	-	70b/15	-	-	-
iki eczâ ağırlınca	50a/2	-	-	-	-	-

Turkish Studies

İki keçi boynuzu çekürdegi ağırları	-	-	-	-	10a/12	-
kendi ağırları	-	-	90a/14	-	-	-
mecmû ^c edviyyeler ağırları	96a/9	-	-	-	-	-

Tablo VIII.Birleşik Yapıdaki ('berâber...' ile kurulan) Ölçü Birimleri:

Ölçü Adları	A	EM	HT	MT	MŞ	TM
anuç berâberi	169a/7	3a/11	-	-	-	87b/1
berâber al-	122a/7	-	-	101b/1	-	-
dükeli eczâlaruñ berâberi	198a/17	-	-	-	-	-
dükeli edviyyeler berâberince	136a/11-12	-	-	-	-	-
dükeli berâberi	203a/10	-	-	-	-	-
edviyyelerinüñ berâberi	100a/15	-	-	-	-	-
her birisinden berâber	-	-	-	95b/7-8	-	-
mecmû ^c edviyyeler berâberi	49b/9	-	-	-	-	-
mecmû ^c edviyyeler berâberince	92b/9	-	-	-	-	-

Tablo IX.Birleşik Yapıdaki ('pâre...' ile kurulan) Ölçü Birimleri:

Turkish Studies

Ölçü Adları	A	EM	HT	MT	MŞ	TM
bir päre	41a/13	17b/15	4b/6	121b/11	43b/9	7b/4

Tablo X. Miktar Bildiren Diğer Arapça Alıntılar:

Ölçü Adları	A	EM	HT	MT	MŞ	TM
baқыyye :< Ar. Artan, geri kalan.	-	-	-	19b/11	-	-
bākı :< Ar. Arta kalan, artan.	17b/9	-	64a/2	28b/10	184b/5	97a/7
cemī :< Ar. Bütün, hep.	12b/6	3b/8	13a/11	18b/13	18a/3	106b/4
cümle :< Ar. Bütün, hep.	50b/3	-	32b/4	15a/1	-	42a/4
cüz' :<Ar. Cüz, az miktar, biraz, bir kısım; ölçek.	27a/6	13a/1	3a/6	-	142b/7	-
def'a :< Ar. Kere, kez.	147b/13	-	51b/11	83a/12	44a/4	87b/8
evzān :< Ar. Tartılar, ağırlıklar, ölçüler.	29b/15	-	-	-	-	-
evzānī :< Ar. Ölçülere ait, ölçülerle ilgili.	159b/8	-	-	-	-	-
ekser :< Ar. Fazla, artık, dah çok.	4b/9	17a/9	12b/4	52a/2	7b/3	130b/14
fātir :< Ar. Az sıcak, ılık.	8b/5	-	-	-	-	-
gālīb :< Ar. Fazla, üstün, çok, diğerlerine oranla daha baskın.	107a/14	14b/7	3b/7	14a/10	10a/3	38b/7
gālīz :< Ar. Yoğun, kesif, yapışkan kıvamında.	12a/7	14b/4	28a/6	57b/2	53b/5	12a/10
gāyet :< Ar. Çok, fazla, son derece.	14b/7	8a/15	-	34a/6	17b/5	22b/8
qabza :< Ar. Tutam, deste.	-	51b/15	-	-	10a/13	-

kadâr: < Ar. Kadar.	10a/6	-	12b/9	14b/4	21b/11	8a/10
ker(r)et: < Ar. Defa, kez, kere.	26a/9	-	15b/8	-	108b/10	55a/4
kerrât: < Ar. Çok kez, defalarca.	-	22b/2	-	-	-	-
kifâyet: < Ar. Yeterlik, yararlılık, yeteri kadar olan miktar.	96a/9	-	89a/7	-	-	37a/2
mecmû': < Ar. Hepsi, tümü.	20b/15	P45b/9	63a/12	116b/12	110b/1	72a/1
mikdâr: < Ar. Miktar.	145b/3	10b/12	25b/6	64a/1	177b/5	85b/10
mikyâl: < Ar. Ölçek, ölçü.	273b/12	-	-	-	-	-
nâkış: < Ar. Eksik, noksan, kusurlu.	272b/1	13a/13	-	-	16a/8	116b/1
noķsan: < Ar. Eksik.	29a/74	59a/10	44b/13	59a/4	-	-
zerre: < Ar. Çok küçük parçacık.	-	-	31b/15	-	86b/7	-
ziyâde: < Ar. Fazla.	31a/13	-	10b/6	18a/4	19a/9	117b/7
vezcîl: < Ar. Ölçü, ağırlık.	25b/14	-	-	-	-	-
vez(i)n: < Ar. Vezin, tartı, ölçü, miktar.	29b/14	40b/1	-	56b/5	5a/6	123b/7

Tablo XI. Miktar Bildiren Diğer Farsça Alıntılar:

Ölçü Adları	A	EM	HT	MT	MŞ	TM
berâber: < Far. Bir arada, eşit, eşit miktarda, farksız.	49b/9	3a/11	13b/11	101b/1	42b/14	82b/12
çift/çifte: < Far. (çifte) Çifte.	-	-	36a/3	25b/9	-	-

Turkish Studies

KAYNAKLAR

- ADIVAR Adnan (1970), *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul.
- AĞIRAKÇA Ahmet (2004), *İslâm Tıp Tarihi*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- ATMACA Emine (2011), “Kazak Türkçesinde Ölçü ve Ölçü Adları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: TDK, S: 27 (2009), s. 21-48.
- CANPOLAT Mustafa ve Zafer Önler (2007), *İshâk bin Murâd Edviye-i Müfredede*, Ankara: TDK.
- DAVİDOVİÇ A. (1970), *Materialı po Metrologii Srednevekovoı Srednei Azii*, Moskova.
- DİLÇİN Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- DOĞAN Şaban (2009), *Terceme-i Akrabadin Sabuncuoğlu Şerefeddin Giriş - İnceleme – Metin – Dizinler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DOĞAN Şaban (2010), “Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri”, *Turkish Studies*, V: 5/1, s. 340-343.
- GABAİN Annemarie von (1973), *Das Leben im uigurischen Königreich von Qoço (850-1250)*, Wiesbaden.
- GÜMÜŞATAM, Gürkan (2009), *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu’âlece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme – Metin – Dizin – Terimler Sözlüğü)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜMÜŞATAM Gürkan (2009), “Eski Anadolu Türkçesi Eserlerinden Tertib-i Mualece’deki Organ Adlı Tıp Terimleri”, *TDAY-BELLETEN*, Ankara: TDK, S. I, s. 25-50.
- GÜMÜŞATAM Gürkan (2010), “Eski Anadolu Türkçesinde Eczacılık Terimleri ve Bu Terimlerin Tıp, Botanik, Zooloji, Madencilik, Kimya Terimleriyle İlişkileri”, *Turkish Studies*, V: 5/2, s. 1076-1080.
- GÜVEN Mine (2005), *Abdulvehhâb Bin Yusuf’un Müntahab-ı Fi’t-Tıbb’ı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HİNZ Walter (1990), *İslamda Ölçü Sitemleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- İNALCIK Halil (1983), “İntoduction to Ottoman Metrology”, *Turcica*, C. 15, s. 311-348.
- KAYMAZ Zeki (1998), “Anadolu Ağızlarında Ölçü Bildiren Kelimeler”, *Bir 9-10*, İstanbul.
- ÖNLER Zafer (1990), *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I Metin*, Ankara: TDK.

Turkish Studies

- ÖNLER Zafer (1999), *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ II Sözlük*, İstanbul: Simurg.
- ÖZKAN Mustafa (2000), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ÖZYETGİN Melek (2005), “Eski Türklerde Ölçü”, *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, Ankara: Ötüken, s. 139-149.
- RASCHMANN Simone-Christiane (1995), *Baumwolle im türkischen Zentralasien, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica*, Band 44, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- SEYHAN Tanju Oral (2007), “Çağatayca İki Zafernâme Tercümesinde Kullanılan Bazı Uzunluk Ölçüsü Birimleri”, *MTAD*, C. 4, S:2, s. 116-145.
- ŞAHİN Hatice (2004), “Terceme-i Rahatu'l-İnsân”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 5, s: 71-115.
- ŞEHSUVAROĞLU Bedii (1957), “Anadolu’da Türkçeleşme Cereyanları ve Türkçe İlk Tıp Yazmalarındaki Terimler”, *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, s. 25-35.
- ŞEŞEN Ramazan (1993), “Ortaçağ İslâm Tıbbının Kaynakları ve XV. Yüzyılda Türkçeye Tercüme Edilen Tıp Kitapları”, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, S: 5.
- TÜRKMEN Seyfulah (2006), *Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UÇAR İlhan (2009), *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb Cerrah Mesud Giriş – İnceleme – Metin – Dizinler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ULUDAĞ Osman Şevki (1991), *Beş Bucuk Asırlık Türk Tebâbeti Tarihi*, (Hzl. İlder Uzel) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- YAMADA N. (1971), “Four notes on several names for weights and measures in Uighur documents”, In: L. Liget (ed.), *Studia Turcica*, Budapest, 491-498.
- ZÜLFİKAR Hamza (1991), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: TDK.